

פרשת תולדות

ד"ר ברכי אליצור

סיפור נטילת הברכות – בין מטרה לאמצעי

א. עשיו הרשע

ומסכם דרשן התנחומא:

"אתה מוצא כל עבירות שהקב"ה שונא כולן היו בעשו (תנחומא, תולדות ח)

ב. רשעותו של עשיו – לא רק אלגוריה

הכינוי 'רשע' יוחד בספרות חז"ל לדמויות היסטוריות שאיימו על שלמותו הפיזית או הרוחנית של העם היהודי או על נכסיו המקודשים¹. יוצאים דופן ברשימה זו הן הדמויות המקראיות, שכוונותיהם להשמיד את העם או להחריב את נכסיו, אינן עולות מפשט המקרא ובכל זאת 'זוכים' לכינוי גנאי זה בפי חז"ל, דמויות אלו הן: נמרוד ועשיו. שתי דמויות אלו לא ניחנו בצדיקות מופלגת, אולם נראה לכאורה כי חז"ל הפריזו יתר על המידה בתאור רשעותם.

באופן ניכר, עשיו מכונה בתואר זה פעמים רבות יותר מיתר האישים. הפער בין תאור מעשיו במקרא לבין היחס העיוני אליו בספרות חז"ל, מעיד, כך נראה, על תפקידו האלגורי. חז"ל השתמשו בדמות כסמל לאויבי היהודים מבית ומחוץ בתקופתם, כגון: רומא והנצרות. תאור רשעותם וההפלגה בתאור מעשיהם הרעים וכוונותיהם הזדוניות הסוּו את עמדת החכמים והעם היהודי כלפי אויבי תקופתם, ואפשרו לנתב את ביטויי השנאה כלפיהם באופן סמוי². נדמה שדרשת השוחר טוב דלעיל, מיטיבה לתאר את קווי המתאר של התרבות הרומית על כל קלקוליה.

האמנם אך תעמולה? האם עשיו המקראי הינו קרבן תמים שנפל למלכודת שהטמינו לו אמו ואחיו? האם ליקויי היחידים הם כניעתו לתאוות המאכל ונישואיו לנשים נכריות? בנוסף, מהי עמדת הכתוב: האם גניבת הברכות ותוצאותיה מוצגת בפסוקים כמעשה ראוי?

השירה העברית המאוחרת, במלחמת הצדק והגנה על עשוקי המקרא, בִּפְתָה את העוול שנעשה לעשיו, ולא חסכה

במרכזה של הפרשה עומד סיפור גניבת ברכות עשיו על ידי אחיו יעקב. בספרות חז"ל, ששימשה רקע לפרושי רש"י המוכרים לנו, מלמדים זכות על כלל מהלכי יעקב, ומאשרים למעשה את נטילת הברכות. למעשה, הכינוי "עשיו הרשע" השגור על לשוננו, אף הוא הינו תוצר של תעמולה שלילית, פרי יצירתם של חכמים בספרות המדרש והאגדה. לעשיו מיוחסים מעשי החטא המרושעים ביותר בתולדות האנושות, אשר אחיזתם בכתוב לעיתים רופפת ביותר. כך, נמצא את ר' יוחנן מאשים את עשיו בחמישה חטאים חמורים ביותר:

"אמר רבי יוחנן, חמש עבירות עבר אותו רשע באותו היום: בא על נערה מאורסה, והרג את הנפש, וכפר בעיקר, וכפר בתחיית המתים, ושט את הבכורה. בא על נערה מאורסה - כתיב הכא: ויבא עשיו מן השדה, וכתיב התם: (דברים כ"ב) כי בשדה מצאה. הרג את הנפש - כתיב הכא: עיף, וכתיב התם: (ירמיהו ד') אוי נא לי כי עיפה נפשי להורגים. וכפר בעיקר - כתיב הכא: למה זה לי, וכתיב התם: (שמות ט"ו) זה אלי ואנוהו. וכפר בתחיית המתים - דכתיב: הנה אנכי הולך למות. ושט את הבכורה - דכתיב: ויבז עשו את הבכורה"

(בבלי בבא בתרא טז ע"ב)

חכמים אחרים פותרים כך את חידת זהותו של הנבל שאמר בלבו שאין אלהים, שאליו מכוון משורר תהילים (מזמור יד):

"אמר נבל בלבו. זה עשו הרשע, שהוא אומר אחד בפה ואחד בלב, בלב הוא אומר יקרבו ימי אבל אבי, ובפה הוא אומר הנני... ולמה נקרא שמו נבל, ר' יהודה בשם ר' שמואל אמר על שם שמילא את כל העולם נבלות, העמיד בתי קוצים, בתי קיקליון, בתי טרטיאות, ובתי קרקיסאות, בתי עבודה זרה. ר' הונא אומר על שם שמילא כל הארץ מנבלתם של ישראל, ר' אבא אמר על שם שהוא מנוול, העמיד אנדרטי שלו על פתח הזונה, על פתח בתי כסאות ומרחצאות, הדא הוא דכתיב תפלתך השיא אותך זדון לבך (ירמיה מ"ט, ט"ז)"

(מדרש שוחר טוב י"ד, ד')

1 כגון: בלעם, פרעה, בלק, דואג, סנחריב, נבוכדנצר, המן, טיטוס, טורנוסרופוס ואדריינוס.

2 להרחבה עיינו: G.D. Cohen, "Esau as Symbol in Early Medieval Thought", *Studies in the Variety of Rabbinic Cultures*, NY (1991) pp. 243 – 269. וכן: ישראל יעקב יובל,

שני גויים בבטן, תל אביב תשס"ג.

יצחק" מורות שאין מדובר בהתפתחות חדשה אלא בעבר מתמשך.

לאור זאת, יש לשאול מדוע לא בחר הכתוב לציין את כבודות הראיה של יצחק בזמן התרחשותה, או לחלופין, לתארה כשהיא נחוצה להבנת הסיטואציה. במקרה שלנו, כהקדמה לדברי יעקב:

וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל רַבֵּקָה אִמּוֹ הֲנִי עָשׂוּ אָחִי אִישׁ שָׂעִר
וְאֲנִי אִישׁ חָלָק: אוֹלֵי יְמֵשָׁנִי אָבִי וְהֵייתִי בְּעֵינָיו
כַּמִּתְעַתֵּעַ וְהַבֹּאֲתִי עָלַי קָלְלָה וְלֹא בִרְכָה"

(בראשית כ"ז, י"א- י"ב)

שיבוץ הנתון על ראיית יעקב בשלב זה, הייתה מבהירה את פשר חששו של יעקב ממישוס ולא מראיה, ואת הצעת התחפושת של רבקה.

אולם, בחירת הכתוב לסמוך את תיאור עיוורונו של יצחק לתיאור נישואי עשיו לחתיות, ולהקדים את תיאור עיוורונו לבקשת הצייד כתנאי לברכת עשיו, רומזים על השפעת העיוורון על הבחירה הלקויה בעשיו כמושא הברכה.⁶

2. מוטיב הזקנה וכהות העיניים

שלושה סיפורי מקרא נוספים משלבים באקספוזיציה תיאור של זקנת האב, ובאחד מהם נוסף גם תיאור כהות עיניו:

וְעָלִי זָקֵן מְאֹד וְשָׁמַע אֶת כָּל אֲשֶׁר יַעֲשׂוּן בְּנֵי לֶכֶל
יִשְׂרָאֵל" (שמואל א' ב', כ"ב)

וַיְהִי בַיּוֹם הַהוּא וְעָלִי שָׁכַב בְּמִקְוֹמוֹ וְעֵינָיו הִחְלוּ
כַהוֹת לֹא יוֹכֵל לִרְאוֹת" (שם ג', ב')

וַיְהִי כַּאֲשֶׁר זָקֵן שְׁמוּאֵל וַיִּשָּׂם אֶת בְּנָיו שְׁפָטִים
לְיִשְׂרָאֵל" (שם ח', א')

וְהַמֶּלֶךְ דָּוִד זָקֵן בָּא בַּיָּמִים וַיִּכְסְהוּ בַּבְּגָדִים וְלֹא
יָחַם לוֹ" (מלכים א' א', א')

⁶ נדמה שהמדרש המאשים את עשיו 'שצד את אביו' בדברי חלקות (תנחומא תולדות ח') מתבסס על סמיכות זו, וטוען כי דברי החלקות נתיישבו על ליבו של יצחק, משום שלא יכול היה להבחין במעשי הרשע שנעשו במקביל.

בביקורת שהפנתה כלפי יעקב³. האם זהו אכן המסר העולה מהפסוקים?

בדברינו הבאים נעמוד על הקושי בחשיפת הערכת הכתוב למעשה יעקב. נראה כיצד המעקב אחר התחבולות הספרותיות של הכתוב מציג עמדה אמביוולנטית ובלתי מוכרעת למעשה המרמה, וננסה להבין מהו המסר העולה דווקא מהעדר ההכרעה בהערכת המעשה⁴.

ג. תיאורים המסייעים לגיבוש הערכה חיובית כלפי המעשה

1. עיצוב הזמן

סיפור הברכות פותח בתיאור נישואי עשיו לנשים חתיות ובציון מצבו הפיזי של יצחק. שתי העובדות הללו לא התרחשו בסמיכות לקריאת יצחק לעשיו לצורך ברכתו: נישואי עשיו לנשים חתיות התרחשו כשהיה בן ארבעים, ואילו בסיפור הברכות עשיו הינו, על פי חישוב בעל הסדר עולם, בן שישים ושלוש⁵. בנוסף, המילים "ויהי כי זקן

³ ראו שירתה של יהודית כפרי, עשו:

... לפעמים אָני שומעת
אֶת הַצֶּעֶקָה הַהִיא הַגְּדוֹלָה וְהַמְרָה עַד מְאֹד
עוֹלָה מִכָּל קִצְוֵי הַשָּׁדָה
שֶׁשָּׁם הוּא רֵץ בְּעֵקְבֵי הַצְּבָאִים
כְּדִי לִשְׁפֹחַ...
מִקֶּץ הַרְבֵּה שָׁנִים
וְאַהֲבָה רַבָּה
אָני רוֹאֶה אוֹתוֹ
יוֹצֵא לְקִרְאוֹת אָחִיו.
יֵשׁ לִי רַב, אָחִי, הוּא אוֹמֵר
ובוֹכָה
וְכָל הָעוֹלָם
בוֹכָה אֹתוֹ.

וכן: א. עלי, [עשו בני וראשית אוני], י. אופנהיימר, עם המרומה, בתוך: מלכה שקד, לנצח אנגנר, ירושלים 2005, עמ' 137-138; 140.

⁴ הרב סמט ניתח את סיפור המרמה ועסק בתרומתו של התיחום הרחב של גבולות הסיפור לשיפוט החיובי של מעשה יעקב (עיונים בפרשות השבוע, סדרה שניה, עמודים 102-113). סמט התייחס בעיקר לפסוקים המתארים את האחים קודם למעשה הגנבה. אנו נתמקד יותר באמצעים האמנותיים של הסיפור עצמו ובמשמעותם להערכת המעשה. עיינו גם: מ' גרסיאל, המבנה הספרותי והמסר בסיפורי יעקב ועשו, הגות במקרא ד (תשמ"ד) עמ' 81-63, שעמד על רבים מהאמצעים האמנותיים של הסיפור ומשמעותם.

⁵ סדר עולם רבה פרק ב.

שהוא מציג את עצמו: 'וַיֹּאמֶר אֲנִי בְנֵךְ בְּכֹרֶךָ עֶשׂוֹ' (בראשית כ"ז, ל"ב).

4. בקשת יצחק – הציווי המקורי, הדיווח ליעקב וההמלצה

בקשת יצחק מעשיו הועברה לאזני רבקה וצוטטה על ידה בפני יעקב, אולם השוואת הניסוחים תעמיד אותנו על שינויים מכוונים שרבקה יוצרת:

שלושת הסיפורים עוסקים במחדלים של הבנים, ונראה כי ציון מצבו של האב מהווה הסבר לפריקת עול הבנים ולשיפוטים הלקוי של מעשיהם על ידי אביהם⁷. בחירת הכתוב לאמץ את נוסח תיאור מצבו של יצחק מעיד על מרכיב זהה של ארבעת הסיפורים. זקנתו של יצחק ועיוורונו הם שהובילו לבחירתו המוטעית בעשיו כמושא הברכה.

3. נוסח בקשת יצחק מעשיו והארמז להסכם הבנים

כפי שצינו, גילם של יעקב ועשיו בעת קבלת הברכות היה שישים ושלוש. איננו יודעים בני כמה היו הבנים ביום מכירת הבכורה, אולם נראה שחלפו שנים רבות, שכן נישואי עשיו לנשים החיתיות, אירוע הנזכר לאחר מכירת הבכורה, התרחשו על פי הכתוב כאשר היה עשיו בן ארבעים. ניתן לטעון, לכאורה, להגנת עשיו, שטעם הנזיד והתמורה הכבדה ששלם עבורו נמחקו מזכרונו, ועל כן הוא אינו רואה לנכון להסגיר את ההסכם בפני אביו, המבקש לברכו כ'בנו הגדול'. הכתוב מרענן את זכרונו בחוטי תקבולת היוצרים זיקה בין הסכם העבר לבקשת ההווה.

הציווי המחודש	הדיווח	הציווי המקורי
לך נא אל הצאן		וְעַתָּה שָׂא נָא כְּלֶיךָ תְּלֶיךָ וְקִשְׁתְּךָ
וקח לי משם שני גְּדִי עִזִּים טָבִים	הביאה לי צִיד	וְצֹא הַשְּׂדֵה וְצוּדָה לִי צִיד:
ואַעֲשֵׂה אִתְּם מְטַעְמִים לְאֲבִיךָ כַּאֲשֶׁר אָהֵב:	וַעֲשֵׂה לִי מְטַעְמִים	וַעֲשֵׂה לִי מְטַעְמִים
והביאת לְאֲבִיךָ וְאָכַל	וְאֲבָרְכֶכָה לִפְנֵי ה' לִפְנֵי מוֹתִי:	כַּאֲשֶׁר אָהֵבְתִי וְהִבִּיאתָ לִי וְאָכַלְתָּ
בעֵבֶר אֲשֶׁר יְבָרְכֶךָ לִפְנֵי מוֹתוֹ:		בְּעֵבֶר וְנִפְשִׁי בְּטָרִם אָמוֹת:

בקשת עשיו (בראשית כ"ה, כ"ט-ל"ד)	בקשת יצחק (בראשית כ"ז, ב'-ד')
וַיֵּזֶד יַעֲקֹב נִזְיד וַיָּבֵא עֶשׂוֹ מִן הַשְּׂדֵה וְהוּא עֵינָי: וַיֹּאמֶר עֶשׂוֹ אֵל יַעֲקֹב הַלְעִיטְנִי נָא מִן הָאֲדָם הָאֲדָם הִזֶּה כִּי עֵינָי אֲנֹכִי עַל כֵּן קָרָא שְׁמוֹ אָדָם: וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב מִכֶּרֶה כִּיֹּם אֶת בְּכֹרְתְךָ לִי: וַיֹּאמֶר עֶשׂוֹ הִנֵּה אֲנֹכִי הוֹלֵךְ לְמוֹת וְלָמָּה זֶה לִי בְכֹרָה:	וַיֹּאמֶר הִנֵּה נָא זִקְנָתִי לֹא יָדַעְתִּי יוֹם מוֹתִי: וְעַתָּה שָׂא נָא כְּלֶיךָ תְּלֶיךָ וְקִשְׁתְּךָ וְצֹא הַשְּׂדֵה וְצוּדָה לִי צִידָה לִי צִיד: וַעֲשֵׂה לִי מְטַעְמִים כַּאֲשֶׁר אָהֵבְתִי וְהִבִּיאתָ לִי וְאָכַלְתָּ בְּעֵבֶר תְּבָרְכֶךָ נִפְשִׁי בְּטָרִם אָמוֹת:

בסיפורה ליעקב, משמיטה רבקה את רצונו של יצחק בציד טרי הכרוך בפעולת ציד. רבקה יודעת שאין באפשרותו של יעקב לצאת לציד ולהספיק להקדים את עשיו, ועל כן היא מפשטת את הבקשה המורכבת. כמו כן, רבקה משמיטה את תיאור 'אשר אהבתי' שבדברי יצחק, שהוא כעין קוד סודי בין האב לבנו, שכנראה רק עשיו יודע להבין ולהכין בהתאם. בנוסף, רבקה משמיטה את המילים 'והביאה לי' מבקשתו, ומקחה את מרכיב העסקה מדבריו באופן שבקשת הציד נשמעת כצורך של יצחק לקבל כח והשראה מהאכילה ולא תנאי לברכה. רבקה מוסיפה כי ברכת יצחק לעשיו היא ברכת ה' – כלומר ברכת אברהם, ובכך מדרבנת את יעקב לפעולה.

הארמז יוצר תחושת סמיכות וקשר בין הארועים, וציפייה מעשיו שיממש את חלקו בהסכם ויחשוף בפני אביו את מעמדו המשפחתי. שתיקתו של עשיו נזקפת לחובתו, ומאוחר יותר הוא מתעלם לחלוטין מחלקו בהסכם בשעה

בציווי המחודש חוזרת רבקה לבקשתו המקורית של יצחק, מלבד בקשת פעולת הציד. באופן זה מציגה רבקה את

⁷ בשלושת הסיפורים מודגש כי האב מתעלם ממעשי בניו או שאינו מוכיח אותם על מעשיהם: "ולא כהה במ" (שם ג', א'); "וישם את בניו שופטים" (שמואל א' ח', א'); "ולא עצבו אביו מימיר" (מלכים א' א', ו').

המתח המרכזי של הסיפור הוא, כמתבקש, מרגע כניסת יעקב לחדרו של אביו ועד לכניסת עשיו. ה"הפי אנד" המוכר לכולנו מסתיר מאתנו את הדרמה המותחת המתרחשת בחדר.

נציג את הפסוקים ("ח-ל"), תוך ציון רגעי המתח:

- "וַיָּבֵא אֶל אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הֲנִי מִי אֶתָּה בְּנִי? – תקלה ראשונה, יצחק חושד.
- "וַיֹּאמֶר יַעֲקֹב אֶל אָבִיו אֲנִי עֹשֶׂה בְּכָרְךָ עֲשִׂיתִי כַּאֲשֶׁר דִּבַּרְתָּ אֵלַי קוּם נָא שָׁבָה וְאָכְלָה מִצִּידֵי בְּעֵבֹר תִּבְרַכְנִי נַפְשֶׁךָ: וַיֹּאמֶר יַצְחָק אֶל בְּנוֹ מַה זֶה מַהֲרַת לְמַצֵּא בְּנִי? – תקלה שנייה. רבקה שינתה את נוסח הבקשה של יצחק, אך לא חשבה על ההשלכות שיש לכך, מבחינת זמן ההכנה הנדרש. יעקב כלל לא ידע שעשיו נדרש לצאת ולצוד, ודברי יצחק מפתיעים אותו.
- "וַיֹּאמֶר כִּי הִקְרָה ה' אֵל-לְהִיךָ לְפָנָי" - יעקב מאלתר תשובה.
- "וַיֹּאמֶר יַצְחָק אֶל יַעֲקֹב גֹּשָׁה נָא וְאִמְשָׁךְ בְּנִי הֲאֵתָה זֶה בְּנִי עֹשֶׂה אִם לֹא? – זו לא תקלה של ממש, משום שיעקב חשב עליה מבעוד מועד. אולם בכל זאת התהליך הארוך מעכב את מתן הברכה, ועשוי לגרום להגעתו של עשיו.
- "וַיִּגַּשׁ יַעֲקֹב אֶל יַצְחָק אָבִיו וַיִּמְשָׁהוּ וַיֹּאמֶר הֲקָל קוֹל יַעֲקֹב וְהִיָּדִים יָדֵי עֹשֶׂה" - תקלה נוספת הקשורה לחוש השמיעה, שלא נלקח בחשבון.
- "וְלֹא הִכִּירוּ כִּי הָיוּ יָדָיו כִּיָּדֵי עֹשֶׂה אָחִיו שְׁעָרַת וַיִּבְרַכְהוּ" - אנחת רווחה.
- "וַיֹּאמֶר אֶתָּה זֶה בְּנִי עֹשֶׂה? – מתח עצום, מה קורה? מדוע יצחק לא מתחיל עם הברכה?
"וַיֹּאמֶר אָנִי."
- "וַיֹּאמֶר הַגֹּשָׁה לִי וְאָכְלָה מִצִּיד בְּנִי לְמַעַן תִּבְרַכְךָ נַפְשִׁי. וַיִּגַּשׁ לוֹ וַיֹּאכַל וַיָּבֵא לוֹ יֵין וַיִּשְׁתְּ" - עיכוב ממשי, התרמית נראית כמי שעתידיה להתגלות בכל רגע. אולם, יצחק בשלו, אוכל בקצב המתאים לגילו, עם הפסקות שתיה.
- "וַיֹּאמֶר אֵלָיו יַצְחָק אָבִיו גֹּשָׁה נָא וְשָׁקָה לִי בְּנִי" - נראה שהאב חושד, אחרת מה פשר הרצון להריח?
"וַיִּגַּשׁ וַיִּשָּׂק לוֹ וַיִּרַח אֶת רִיחַ בְּגָדָיו וַיִּבְרַכְהוּ וַיֹּאמֶר רִיחַ בְּנִי כְּרִיחַ שְׂדֵה אֲשֶׁר בְּרַכּוּ ה': וַיִּתֵּן לָךְ הָאֵל-לְהִים מִטַּל הַשָּׁמַיִם וּמִשְׁמַנֵּי הָאָרֶץ וְרַב דָּגָן וְתִירֹשׁ: יַעֲבֹדוךָ עַמִּים וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָךְ לְאֲמִים הַזֶּה גְבִיר לְאֲחִיךָ וַיִּשְׁתַּחֲוּ לָךְ בְּנִי אִמְךָ אַרְרִיךָ אָרוּר וּמְבָרְכִיךָ בְּרוּךְ" - המתח בעיצומו.
- "וַיְהִי כַּאֲשֶׁר כָּלָה יַצְחָק לְבַרְךָ אֶת יַעֲקֹב

הפרטים הנוספים כעצה פרטית שלה, ולא כדרישה של יצחק.

השינויים בבקשת יצחק מעמידים את מעשה הרמיה באור פחות חמור, שכן הדרישה לברך דווקא את עשיו אינה מובהקת, וכמו כן מדובר במאבק על ברכת ה' הרוחנית, ולא על ירושה חומרית.

5. המילים, הפעלים והמקצב בתיאור מעשי יעקב

הסתיוגותו של יעקב מביצוע עצת אמו מפורשת היטב בכתוב, אולם הכתוב לא מסתפק בכך ומתאר את תהליך הכנת ההתחזות לפרטי פרטים:

אולי יִמְשֵׁנִי אָבִי וְהִיָּיתִי בְּעֵינָיו כַּמְתַּעֲתֵעַ וְהִבְאִיתִי
עָלַי קֶלְלָה וְלֹא בְּרָכָה" (שם "ב)

- המילים 'והייתי בעיניו כמתעתע' בדברי יעקב מיותרים לכאורה. זאת, משום שמטרת דברי יעקב היא לבטא את חששו מפני השלכות שישיו את ההפך מהרצוי, ולשם כך ניתן היה להסתפק בתיאור המישוש האפשרי של יצחק וקללתו בעקבות חשיפת התרמית. התוספת מבהירה כי יעקב לא התייחס למעשה כרמאות או הונאה, וחששו היחיד היה מפני עלבונו של אביו.

פעולת יעקב מתוארת בריבוי פעלים המבטאים התנהלות איטית וכבדה:

"וַיִּלְךָ וַיִּקַּח וַיָּבֵא לְאִמּוֹ וַתַּעַשׂ אִמּוֹ מִטְעָמִים כַּאֲשֶׁר אָהָב אָבִיו" (שם "ד)

- השיא, כמובן, הוא בפעולת האם לבנה בן השישים ושלוש (ע"פ מדרש סדר עולם):

"וַתִּקַּח רִבְקָה אֶת בְּגָדֵי עֹשֶׂה בְּנֵה הַגְּדָל הַחֲמֹדֶת אֲשֶׁר אֶתָּה בְּבִית וַתִּלְבַּשׁ אֶת יַעֲקֹב בְּנֵה הַקָּטָן: וְאֵת עֶרְת גְּדֵי הָעֲזִים הַלְּבִישָׁה עַל יָדָיו וְעַל חֻלְקַת צִנּוּאָרָיו: וַתִּתֵּן אֶת הַמִּטְעָמִים וְאֵת הַלֶּחֶם אֲשֶׁר עֲשִׂתָה בְּיַד יַעֲקֹב בְּנֵה" (שם "ט"ו-יז)

- לא קשה לדמיין את סיטואציית האם הנמרצת המזרזת את הבן הסרבן, ומבצעת עבורו את הפעולות החוצות להשלמת המהלך.

6. עיצוב המתח ועמדת הקורא

"וַיְהִי כִּי זָקַן יַצְחָק וַתִּכְהַן עֵינָיו מֵרָאֹת וַיִּקְרָא אֶת
עֶשָׂו בְּנוֹ הַגָּדֹל" (שם ב')

"וַתִּקַּח רִבְקָה אֶת בְּגָדֵי עֶשָׂו בְּנֵה הַגָּדֹל הַחֲמֹדֹת
אֲשֶׁר אֶתָּה בְּבֵית וַתִּלְבֹּשׁ אֶת יַעֲקֹב בְּנֵה הַקָּטָן" (שם ט')

(שם ט')

"וַיַּגֵּד לְרִבְקָה אֶת דְּבָרֵי עֶשָׂו בְּנֵה הַגָּדֹל וַתִּשְׁלַח
וַתִּקְרָא לְיַעֲקֹב בְּנֵה הַקָּטָן וַתֹּאמֶר אֵלָיו הִנֵּה עֶשָׂו
אֲחִיד מִתְנַחֵם לָךְ לְהַרְגֶּךָ" (שם מ"ב)

בחירת הכתוב לציין נתון זה מעמידה בספק את תוקפו של הסכם מכירת הבכורה, ומעמידה את עשיו כמי שזוכה לברכה עקב היותו הגדול, חרף ויתורו על הבכורה.

3. פאתוס

לתיאור כניסת עשיו לביתו, הבהלה האוחזת ביצחק לשמע התרמית ותגובתו הקשה של עשיו מתלווה פאתוס המעורר רגש עצום של רחמים כלפי הדמויות שהולכו שולל:

"וַיַּחֲרֹד יַצְחָק חֲרָדָה גְּדֹלָה עַד מָאֵד" (שם ל"ג)

"כְּשָׁמַע עֶשָׂו אֶת דְּבָרֵי אָבִיו וַיִּצְעַק צָעֲקָה גְּדֹלָה
וַמָּרָה עַד מָאֵד וַיֹּאמֶר לְאָבִיו בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי" (שם ל"ד)

"וַיֹּאמֶר עֶשָׂו אֶל אָבִיו הַבְּרָכָה אַחַת הוּא לָךְ אָבִי
בְּרַכְנִי גַם אֲנִי אָבִי וַיִּשָּׂא עֶשָׂו קִלּוֹ וַיִּבֶךְ" (שם ל"ח)

הפאתוס הוא אמצעי רטורי, שמטרתו לעורר את רגשות הקורא. קשה למצוא מי שיוותר אדיש למראה חרדת האב הזקן חסר האונים העיוור, ולשמע זעקתו ובכיו של האדמוני, איש הציד הגדול, אשר נדמה היה שענייני העתיד אינם מטרידים את מנוחתו ולא מותירים בו רושם כלשהו.

4. מילה מדריכה

מילה מדריכה היא מילה או ביטוי המופיעים במקומות ספורים בלבד. זהות בין המילה או הביטוי בשני המקומות מורה על זיקה בין הסיפורים. חז"ל עמדו על הקשר שבין צעקתו של עשיו לזעקתו של מרדכי לשמע גזרת המן (אסתר ד', א):

"זעקה אחת הזעיק יעקב לעשו ואיכן נפרע לו בשושן הבירה שנאמר ויצעק זעקה גדולה ומרה וגו'" (בראשית רבה ס"ז)

וַיְהִי אִךְ יָצָא יַעֲקֹב מֵאֵת פְּנֵי יַצְחָק אָבִיו וְעֶשָׂו אָחִיו
בָּא מִצִּידוֹ - אֲנַחַת רוּחָה. הַתְּרַמִּית הַצְּלִיחָה.

לאחר כל זה, מי שלא בעד הצלחת התרמית – שיקום! הכתוב מאמץ לחלוטין את נקודת המבט של יעקב, ובכך הוא גורם לקורא לגבש כלפיו עמדה אוהדת, אף על פי שמעשה מרמה נגד אב נתפס על פי רוב כחטא ממשי וכפוי טובה.

שלב ההכנה ושלב הביצוע מתוארים מנקודת המבט של רבקה ויעקב, ובתחבולות שונות מצליח הכתוב להעמיד את פרטי הסיפור באופן בו הקורא לא רק שאינו מבקר את יעקב על מעשיו, אלא גם מתפלל להצלחתו. מה יקרה עם השתנות נקודת המבט והמעבר לזירתו של עשיו?

ד. ביקורת סמויה כלפי המעשה

1. הארמז לאברהם בסיפור העקדה

חז"ל ציינו לשבח מידה אחת בלבד באישיותו של עשיו – מידת כיבוד ההורים:

"בן יכבד אב זה עשו שכבד אביו הרבה שהיה יוצא לשדות וצד ציד ומביא ומבשל ומכניס ומאכיל לאביו בכל יום" (שמות רבה מ"ו)

נראה שהכתוב רומז לתכונה זו בנוסח תשובתו של עשיו לפני אביו. תשובה זו, זהה לתיאור מענה אברהם לציווי ה' בעקדה ולפניית בנו במהלך המסע להר המוריה:

עשיו (כ"ז, א')	אברהם בעקידה (כ"ב, א'-ז')
"וַיֹּאמֶר אֵלָיו בְּנִי וַיֹּאמֶר אֵלָיו הִנְנִי"	"וַיֹּאמֶר אֵלָיו אַבְרָהָם וַיֹּאמֶר הִנְנִי"
	"וַיֹּאמֶר יַצְחָק אֶל אַבְרָהָם אָבִיו וַיֹּאמֶר אָבִי וַיֹּאמֶר הִנְנִי בְנִי"

מול יעקב המתעתע באביו ניצב עשיו הנכון למלא את בקשות אביו עוד בטרם ישמע את תוכנו.

2. כינויי הבנים

עשיו ויעקב מוכרים לקורא היטב מתיאור לידתם, משלח ידם ומסיפור הנזיד, אף על פי כן הכתוב בסיפורנו מוסיף לשמותיהם כינוי המציין את מעמדם המשפחתי הידוע:

5. מילה בעלת משמע שיפוטי

ורות **גדיי העיזים** ששימשו לתחפושת יעקב, מתחלפים בדם **שעיר העיזים** בו טבלו את כתבת יוסף.

*

צדקתו של יעקב ורשעותו של עשיו נסדקים בכמה מאמצעי התיאור בו נקט הכתוב בסיפור נטילת הברכות. תוכחתו הבלתי מכוונת של יצחק "בא אחיך במרמה" אינה מאפשרת לפטור את יעקב לחלוטין מאחריות להשתלשלות הארועים שבעקבותיה, ולסביבת המרמה בה הוא צריך לבלות נתח מרכזי משארית שנות חייו.

נראה, כי מורכבות המסר של הסיפור באה להעמיד אותנו על הצורך ליצור הבחנה בין המטרה לאמצעי המופעל להשגתה. ההערכה החיובית כלפי המעשה הינה במישור שאלת יעודה של הברכה, ואילו ההערכה השלילית היא כלפי דרך השגתה. הכתוב משתמש באמצעים שיוכיחו כי בחירתו של יצחק בעשיו הינה שגויה ונובעת מעיוורונו וזקנתו. רבקה מנסה להוכיח ליצחק את שיפוטו הלקוי על ידי הטעייתו במלבושי בנו. משעה שעלה בידה להוכיח זאת - הושגה המטרה, ומעתה היה צורך לשכנעו לשנות את החלטתו.

הכתוב מצביע לכאורה על הזמן האופטימלי לחשיפת זהותו של יעקב:

"וְלֹא הִפִּירוּ כִּי הָיוּ יָדָיו כִּידֵי עֶשָׂו אָחִיו שְׁעֵרַת וַיִּבְרָכְהוּ" (שם כ"ז, כ"ג)

יצחק מתכוון להתחיל את ברכתו מתוך מחשבה שמדובר בעשיו. יצחק הוטעה, אולם הוא מכיר באפשרות של טעותו ולפתע שוב שואל:

"וַיֹּאמֶר אֵתָּה זֶה בְּנֵי עֶשָׂו..." (שם כ"ד)

בנקודה זו צריכה היתה להסתיים התרמיית המתודית. רבקה ויעקב יכלו להשתמש בזיהוי הכושל שזה עתה נחשף, ולשכנע את יצחק שבאופן דומה הוא טועה זה זמן רב בשיפוט מעשי בנו. בתשובת יעקב לשאלת אביו: 'וַיֹּאמֶר אָנִי' הוא גרר את האמצעי צעד אחד רחוק מיד, ופגע בזכותה של המטרה הנעלה. הברכות אמנם נתנו לו, אולם את מחיר המרמה והפגיעה בכבוד אביו הוא נאלץ לשלם במשך מרבית שנות חייו.

באופן כללי, הגדרת כותרת הסיפור מעידה על היחס לסיפור. הכותרת 'סיפור גניבת הברכות' מעידה על תפיסת המעשה כבלתי מוסרי, ואילו כותרת חלופית, כגון 'סיפור נטילת הברכות', איננה שיפוטית. יצחק איננו מתלבט בהערכת המעשה, וכאשר מסביר לעשיו את פשר הסיטואציה, תחת הניסיון להגן על יעקב מפני חרון אכיו, הוא מבטא בצורה הישירה ביותר את עמדתו ביחס למעשה:

"וַיֹּאמֶר בָּא אָחִיךָ בְּמַרְמָה וַיִּקַּח בְּרִכְתְּךָ" (שם ל"ה)

את תחושת המרומה יחווה יעקב היטב על בשרו בהמשך חייו.

6. מוטיבים מסיפור נטילת הברכות במחזור סיפורי יעקב

חיי יעקב מרגע בריחתו אינם שבעי נחת. יעקב מתמודד עם קשיי משפחה שהולכים ומחמירים עד לשנות זקנתו, כפי שניתן ללמוד מעדותו האישית: "מעט ורעים היו ימי שני חייו" (שם מ"ז, ט'). הכתוב רומז בין השיטין לסיבת צרותיו, באמצעות שימוש במוטיבים מוכרים מסיפור הברכות:

- כ נגד עצת רבקה ליעקב טרום נטילת הברכות: "ועתה בני שמע בקולי" (שם כ"ז, ח') מוצבת עצת הבריחה שלה: "ועתה בני שמע בקולי וקום ברח לך אל לבן אחי הרנה" (שם מ"ג).
- כ נגד רמאות יעקב במאכל ובבגדי החמודות, מבקש יעקב: "אם יהיה אלהים עמדי ושמרני בדרך הזה אשר אנכי הולך ונתן לי לחם לאכל ובגד ללבש" (שם כ"ח, כ')
- ד ברי לבן: "...לא יעשה כן במקומנו לתת הצעירה לפני הבכירה" (שם כ"ט, כ"ו) ורמאותו בהסכם הנשים רומזים למנהגו של יעקב בברכות להקדים את הצעיר על פני אחיו הגדול.
- כ נגד: "גשה נא ואמשך בני האתה זה בני עשו אם לא" (שם כ"ז, כ"א) מתאונן יעקב על חשדנותו של לבן: "ויען יעקב ויאמר ללבן מה פשעי מה חטאתי כי דלקת אחרתי: כי מששת את כל פלי" (שם ל"א, ל"ו-ל"ז).
- ה טעיית יעקב באמצעות כתונת בנו אהובו כנגד הטעיית יצחק בבגדי החמודות של בנו.
- ע

* כל הזכויות שמורות לשיבת הר עציון ולד"ר ברכי אליצור תשע"ד *
* עורך: אורי יעקב בין *
* *****
* בית המדרש הווירטואלי *
* מיסודו של *
* The Israel Koschitzky Virtual Beit Midrash *
* האתר בעברית: <http://www.etzion.org.il/vbm> *
* האתר באנגלית: <http://www.vbm-torah.org> *
* משרדי בית המדרש הווירטואלי: 02-9937300 שלוחה 5 *
* דוא"ל: office@etzion.org.il *
* לביטול רישום לשיעור: *
* <http://etzion.org.il/vbm/unsubscribe.php> *
* *****